

Засів.*)

Осінь прийшла раптово й несподівано, аж Ніно не спаявся. Але не в природі. Бо дні ще соняшні й гарячі, а вечорі й ночі теплі; та залишили Ніна його приятелі й усі, усі одійшли. Ще вчора ганяли, як звичайно, по схилах горбів і не бракувало їм ані одної вигадки, якуб не виконали на честь відступаючого літа. Ніби в останнє хотіли вібрати в себе всю розкіш сонця й насолоду волі перед довгими місяцями послуку й обовязку... Хоч ні одному з них не припало було на думку висловити це словами, або навіть і усвідомити, спинившись на мент у розярненні вигадок. Звичайно, завтра школа, вчитель, шкільні лави... але хіба варто думати про далеке завтра, коли довкола таке прекрасне сьогодні!

І тому, коли теє „завтра“ всеж невідклично зявилося, і ніхто з товаришів не привитав Ніна на горбах левади, — було хлопцеві ніяково. Цілий день тинявся він по дворі й садку, не знаючи, за що вхопитися. Навіть і з товаришами, що над вечір повернулися зі школи веселою юрбою, не пробув Ніно довго. Вже бо один цей день поклав між ними перепону... Вони хоч і знов навідались до Ніна, але припадали йому, як тії шпаки, що зібралися в далеку путь, хоч ще цілими хмарами підносились над городами й левадами.

Тому Ніно цілий день у задумі й навіть ліг зарань спати, без особливих нагадувань і припрошувань. Та йому не спиться. Двері з його кімнатки до їдальні не зовсім зачинені, й через вузьку щілину бачить Ніно смугу стола, над якою мигтять батькові руки, а тоді чути шелест часописних аркушів.

Це рідкий вечір, коли батько не пішов до клубу, а залишився вдома. І Ніно знає, хоч не бачить, що поруч батька сидить зі своїм безконечним гачкуванням радісно спокійно мати. Швиденько мотаючи коротеньким гачком, вона пильно стежить за дрібненькими очками, й час від часу білий клубочок ниток підскакує по столі, притягнений маминою рукою. Так завше в довгі вечорі бачить Ніно маму й тому до дрібниць може увягти собі, як вона виглядає зараз. Він, здається, бачить і ті дрібні зморщки в куточках очей, що

*) Це закінчення повісти Л. Мосендза (друкованої в ЛНВ-ку) представляє окрему цілість. Повість цікавиться формуванням душі української дитини, нараженої на діланья ворожих собі культурних впливів. В першій частині описаний вплив рідної стихії, перші проблески національної свідомости. В другій, що друкується тут, — бунт ще несформованої свідомости проти насильних спроб окруження викривити її і спрямувати в інший бік.

з'являються, коли мати придивляється до виконаної праці.

Коли батька немає, й вони сидять за столом удвох з Ніном, то мати ще має перед собою книжку. Але при батькові працює без неї. Одірветься від праці, подивиться на батька, що завжди читає часопис, посміхнеться й знов гачкує. Так сидять вони іноді цілий вечір, тільки зрідка перекидуючись словами тихими й рівними, як спокійне світло лямпки між ними на столі. Так і сьогодні. Але батько, як завше, мовчить, і тільки мамин голос чувати час від часу. І задушливі звуки його, мов би крапки дрібного дощу, коли падають на металеве підвіконня.

Ніно добре чує, як мати з павзами (перераховує очка) кидає батькові:

— Так, Павле, вже ніби й осінь...

— Та ніби, — чути від батька; і знов шелестить часопис і велетенські тіні аркушів згортають і розгортають на стіні свої крила. Тиша.

— А чи не пораб нам, Павле, взятися за Ніна? Га? Як ти думаєш?

Від таємничого „взятися“ в хлопцеві затаюється навіть дихання. Хвильку не чути жадної відповіді, й тільки шелестіння зростає та видко по тіні, як згортаються аркуші, й нарешті складений часопис лежить на видимій смузї стола. А на нім велетенська, здається, батькова рука з горбом печатного перстня на пальці.

— Ти кажеш взятися за Ніна?

— Звичайно. Досить йому байди бити. Великий уже. Пора й за книжку.

— Правда, — задумчиво відповідає батько. — Сім років минуло. Алеж до школи його ще не приймуть. Тиж знаєш, треба повних вісім років.

Якби ось зараз Ніна запитали, чи хочеться йому до школи, він безперечно не знавби, що й відповісти. Мабуть хочеться. Школаж бо — це все таки майже цілий день бути з товаришами, а не самому одному в великому, довгому домі серед неуважних дорослих. Школа — цеж не хатня одноманітність, коли в дощливу пору осені, серед напруженої тишини й самотності в чотирьох стінах, хочеться іноді кричати, кричати, щоб розбудити заспану байдужність оточення. Школа — це й можливість розумітися на тих книжках, що золотими літерами на рубах оправ розглядають мов очима кімнату з-за скла шафи. На тих книжках, у яких сховані мабуть ще більші скарби безконечно цікавих, хвилюючих оповідань, ніж у розмовах Татарчучки й візника Гаврила... а ключ до тих книжок — тільки в школі.

І Нінові хочеться до школи хочби й зараз. Але він згадує, що школа — це також просиджування довгих годин під пильним доглядом учителя, писання палічок, рахування та читання з букваря, в якому нічого цікавого, казали то-

вариші, немає. Школа — це значить, кажуть хлопці, позбутися волі навіть і тоді, коли краще від усього на світі є ховання на замерзлому Дерлі, або загачування перших весняних струмків на похилих вулицях передмістя.. Ні, краще до школи не йти!

Але всеж хлопець не знає, чи йому радуватися, що ще цілий рік відділяє його від школи, чи шкодувати, що має залишитися вдома.

— Я знаю, що Нінові до школи ще не можна, — знов чути голос матері. — Але мені, по правді кажучи, й не хотілосяб, щоб він тепер ходив до школи.

— Якто? — й батькова рука починає припляцувати складений часопис.

— Не самої школи, а того товариства... тих, тих (голос матері знов стихає й ніби переривається) мужиченят...

— Алеж... — чути трохи піднесений звук батьківського голосу, й видко, як рука зникає з стола.

Та раптом і голос матері робиться дзвінкшим, і вона починає швиденько, швиденько кидати слова, заплутуючись і повторюючись, немов боїться, що ось-ось її перебе батько й не дасть виговорити до кінця всі накопичені думки.

— Ти знаєш, що я давно вже про це говорю... й минулого й теперішнього літа... мені дуже не подобається, дуже.. його товариство... Ні, ні, не посміхайся... Ти звернув увагу коли... як він говорить, як він поводитьсь; таж на нім пізнати не можна, що він твій син, син Людкевича...

— Чув уже я це, — спокійно перебиває батько. — Такий він твій син, як і мій. Але далі!

— Кажу, не перебивай! Кажу... бо знаєш, що за господарством і взагалі... тиж добре знаєш, що я не маю часу... а ти теж.. Не кривись, а вислухай.. Ну, добре, добре, ми обоє винні, добре... Алеж не можна так лишати, щоб з Ніна виросло мужиченя... Правдаж?

— Так знайдемо йому гувернера француза й виплекаємо з нього принца, — чути так само спокійну батькову відповідь.

— Я так і знала, так і знала, що тобі все смішки... і власні діти смішки, і.. ти як не можеш і не хочеш сам над цим думати, то послухай мене... послухай... але тихо... От прийдуть до нас мати й сестра; хай би Марися залишилася в нас через зиму, га? Бачиш, вонаб і Ніна за цей час навчила читати й писати... вона вже велика, їй уже вісімнадцять. Вонаб виховуюче впливала на Ніна. А то я боюся... справді... мені вже зараз страху наганяє тес... його хлопманство... Ні, ні, не кривись! Памятаєш, як він минулої неділі слухав візника, коли той розказував про гайдамаків? Ні, я не хочу, це мені зовсім не подобається... і все тепер пристає... розкажи та й розкажи йому про Україну! А я звідки знаю? От Марися, та могла б його зацікавити

й іншими річачи. Ну та й їй краще булоб провести зиму в місті, а не в тій волинській містечковій дірі. Правдаж, Павле! Бо я подивлюся на Ніна й згадую іноді твого молодшого брата, що його заслали за ту Україну... Ну, ні, вже не буду..

І мати, як раптово почала говорити, так раптово й урвала. „Виговорилася“, каже іноді жартівливо батько про такі виступи. Але часом мати замовкають і від занадто гострого погляду батька. От і тепер мабуть. Бо в ідальні тиша й батько, здається, не поспішає з відповіддю. Нінові видно, як батькові пальці швидко виграють по скатертині, ніби хотять утікти від могутньої п'ясти.

Нінові аж дух забивало підчас маминої промови. Тут рішається його доля й усе тепер залежить від батька. І хлопець в очікуванні відповіді не відривав очей від батькової руки, мов від неї чекає рішення. А в голові пролітають спомини про нездійснений раніше приїзд бабуні, про бійку з товаришами за полячку, про... Але Нінові вже тепер не хочеться так сильно того приїзду... і навіть обіцяний приїзд нової особи — його тітки Марисі — не робить на хлопця того вражіння, яке зробивби раніше. Ніно цілком під вражінням короткої маминої репліки, що батькового брата кудись за Україну заслали. А він про це ніколи й не знав! І за Україну? Якже це людину можна заслати? Як допис? поштою?... І в голові дитині раптом цілий вулкан запитань. Такби й зірвався зараз з постілі й кинувся до батька.. Але чи скажуть?.. Та поки ці думки мчать через свідомість, чує Ніно, як батько відсуває стілець і задумчивим голосом відповідає матері:

— Ну, може ти й маєш рацію... авжеж маєш рацію. Добре. Пиши мамі, хай скорше приїзжає й привозить зі собою Марисю. А тепер спати! — І батько позіхає так, що ось, здається, втягне в себе все довколишнє повітря.

— Мати теж встає, зісовує стільці й як говорить, то в голосі її чути радість.

— От видиш, як казала, я так і думала, любий, що ти погодишся... я дуже рада.. Ну, підемо спати, бери лямпу.

Ніно чує, як батько зітхає мов великий, ковальський міх; він бере зі стола лямпу й обоє відходять навшпиньках (щоб не розбудити його) через рипучі двері. І вже давно в ідальні невидь, а в домі тишина, але хлопець ще довго лежить з відкритими очима й навіть не ховає, як звичайно, зору від сірих тіней, що причаїлися по кутках кімнатки.

А за тиждень уже справді бачить Ніно, як в домі починаються приготування до приїзду гостей. З горища знов принесено постіль, і тепер Докія старанно витирає її металеву сітку. В сінях лежать вязки запашного сіна для сінника, й Ніно наперекидався вже до схочу через зелені горб-

ки. Та все вибігає він на ганок, вигладаючи візника, що має привезти бабу й тітку.

Дні ж стають усе більше тихі й прозорі, а ранки прокидаються в серпанку прозорої імлі. Блакить яснішає й ніби підноситься вище, немов чиясь старанна рука витерла за-порошене влітку скло небозводу. Повітря тратить густі, тягучі запахи літньої доби, а щось тонке й гостре пропливає струмками через воздух, щось подібне до запахів стиглих грозен з далеких Глодавських виноградників.

Уже з самого ранку тепер мусить бути Ніно вдягнений і взутий, бо не сміє вже бігати по дворі босоніж. Та він і не протестує. Відколи немає з ним товаришів, перестав він робити великі мандрівки, при яких кожний зайвий кавалок одягу був лише перешкодою. А самому хлопцеві не хочеться та й не цікаво братися за різні підприємства, проєкти, яких усе таки наповнюють його голову. Та й без товаришів тяжко виконати деякі з них...

Тому значно краще сидіти на ганку й стругати шаблю. Не така звичайну, як у мійських поліцаїв: рівну, коротку й взагалі непомітну. Не дурнож ці поліцайські шаблюки звуть у місті „оселедцями“. Ні, — шаблюку криву, як довідався колись Ніно, — козацьку, з держалом навхрест. Таку шаблю можна зробити з довгої тонкої гонтини, держало почорнити чорнилом (у батьковому каламарі його досить), привязати синенький мотузочок (є вже, припасаний), щоб носити через плече.. Ах, якаж це буде шаблюка, яка шаблюка, тішиться хлопець, вигладжуючи дерево рубом розбитої віконної шибки. Ніхто такої не матиме!

І Ніно посміхається сам до себе від блискучих перспектив товариського подиву й заздности, та ще сильніше натискає склом. Від напруги й захоплення працею він перекиляє голову зі сторони на сторону, й так само кінчик його рожевого язика мандрує з одного кутика уст до другого. Він нічого не чує й не бачить довкола себе, захоплений працею й уявою. Лише несподіваний оклик біля нього „мамо“ відриває його від заглиблення в себе.

Ніно бачить, як повторюючи цей оклик, поспішає з ганку до воріт його мати, поспішає до візника, що тільки ось спинився біля воріт. Ось і двоє жінок вже злізли і стоять поруч та показують візникові, на пакунки. Та цеж бабуня й тітка! Ніно геройським рухом, вічним рухом юнацтва, стискає шаблюку, виставляє її вперед і вже готовий бігти до воріт, щоб якимось диким, військовим, власного винаходу кличем привітати приїзжих, але.. раптом спиняється й стоїть на ганку в нерішучості. Через довге подвір'я поважно простує від воріт до ганку висока пані в чорному. Одною рукою вона обіймає маму, що тулиться до неї, а другою здвигає край довгої сукні. Бабуня! Перед ними йде

швидко струнка дівчина. Хиба це тітка? Вона буде його вчити?

Ніно уявляв собі тітку такою, такою.. ну, старою. А деж ще майже підліток з двома довгими косами, що звисають їй спереду аж до колін. Дівча! І воно, це дівча, буде його вчити! Його, Ніна, хлопця, що завше згїрдливо ставився до дівчат! Та всеж він не знає, чому обертається, швидко вскакує в сіни та ховається за двері. Навіщо? Ніно й сам не віддає собі відчиту, але причасно стоїть за дверима, стискаючи міцно шаблюку та прикриваючи уста, щоб навіть швидкі й голосні віддихи не звернули уваги приїзжих.

Ось риплять сходи ганку, чути, як візник Лейба ставить під двері валізуку, йому щось наказує дзвінкий дівочий голос, і чути, як говорять мати з бабунею. Ніно прислухується й нараз ще глибше ховається за двері: приїзжі говорять, і хлопець не розуміє їхньої мови. І хоч він ніколи ще не чув польської мови, але враз здогадується.

Гаряча хвиля охоплює його щоки. Значить все це правда, все правда, що колись казали хлопці про нього, про бабуню, про батьків! Ах, кращеб вони ніколи не приїздили! Виходить, що він таки не руський, а, а... Якже тепер дивитися в очі хлопцям? Цеж завтра неділя й усі, усі будуть знати, ах будуть знати... навіть вони приїхали?.. І швидкі думки мчать вихром через дитячу свідомість, аж їх раптом перериває піднесений голос мами:

— А деж Ніно, Докіє? Куди це він заховався від нас? Був на дворі... — І знов незрозумілий обмін слів з приїзжими.

— Та й справді, яж його бачила на ганку, як він стрібнув у сіни, — чути по російськи тітку. — Пошукай нам його, Докійко, — звертається тітка до служниці „по мужицьки“.

— Ось зараз, панночко, піду по воду й знайду його!

Нінові подобається голос цієї закосиченої дівчини-тітки й веселий його тон. І те, що вона так гарно говорить „по мужицьки“ теж робить на нього вражіння. От якби тільки вона не була.. ну, чужинка! Він зараз вискочив би з-за дверей!

Але з кухні виходить Докія й прямує просто за двері, щоб узяти відра.

— Ага, ти тут, Нінцю! А йдиж но! Тебе давно тітка й баба шукають.

— Я не хочу, — шепче хлопець. — Я... Я боюся!..

— Боїшся? Таж то бабуня приїхали; йди, йди, не видауй!

Вона хоче вутягти хлопця з-за дверей, але Ніно пручається, за щось хапає рукою, і з грюком і дзвоном падають з полиці відра, котяться по підлозі, Докія репетує..., а з ідальні вибігає тітка... й не встигає Ніно спам'ятатися, щоб утікти на двір, як вже його схопили міцні дівочі руки,

міцно притискають до себе, несуть в їдальню й ставлять червоного, збентеженого серед кімнати на підлогу. І вже їх немає...

—:—

Тепер уже пізно втікати. Та й у слідуючий мент Ніна притягає сильна рука бабуні й кілька міцних поцілунків умищається на його щоках, чолі й навіть один на вусі. Цього ще не було! Ох, як же він не любить поцілунків! Виходить, що й бабуня теж така, як деякі знайомі пані, що завше душать його в обіймах... Ет, мабуть усі „баби“ гадають, що „мужчинам“ це дуже приємно, коли їх обліплюють поцілунками, — думає хлопець і швидко мотає головою, щоб оберти об плечі обидві щоки. І ця думка, що бабуня його такаж „баба“, як і інші „баби“, надає хлопцеві самоповаги й упевнености, й він не почуває вже жадної ніяковости, а лише цікавість. Від цього вигляд лица у нього робиться надзвичайно кумедний, бо він серіозно морщить чоло й намагається зробити поважне обличча.

Але баба ласкаво притягає Ніна до себе та починає розпитувати; й він з початку відповідає ніби й з неохотою, але опісля розходиться. Бабуня з ним говорить „по руськи“, хоч Нінове вухо відчуває, що їй ця мова незвична... А потім вона стає йому й цікавою, бо розглядаючи її, приходиться до висновку, що помилявся, уявляючи її старенькою, як ті бабусі, що їй йому доводилося бачити.

Ні, волосся має вона цілком чорне, шкіра на обличчі без зморщок. І коли вона говорить, то зовсім не пришептє, як стара Татарчучка. І голос її приємний, бо не старечий, сухий. Якаж вона бабуня? Ні, вона йому безперечно починає подобатись, й навіть у знак довіря він хоче почати ширше оповідання про останню геройську виправу за місто, але баба раптом звертається з якимось запитанням до мами по польськи, й хлопець аж шаріється, бо нічого не розуміє.

— Яж вам писала, мамо, — відповідає мати по російськи, — що він усе серед хлопців і тому так жакливо говорить. Хибаж тобі не соромно, — звертається вона до хлопця, — от і бабуня кажуть, що ти самими мужицькими виразами висловлюєшся.

Нінові справді соромно, бо в нього аж вуха палають. Але не за свої „мужицькі“ слова. Йому соромно за себе, що він так таки зразу довірився й почав розказувати цій... цій... бабі, а вона в його оповіданні знайшла тільки мужицьке... І він уже шарпається і знов хоче втікти.

— Ні, нічого, — переходить знов на російську мову баба. От візьметься за тебе Марися, швидко позабуваєш усі ці непотрібні тобі в житті слова... Правда? А тепер ми з мамою підемо подивитися на твою сестру, а ти тут поговори з Марисею. І баба знов по польськи звертається до тітки, що увійшла.

Дівчина виймає руку з-за плечей і показує довгий пакунок, відповідаючи теж по польськи.

Ах, ця незрозуміла мова! Вона дратує Ніна й разом занепокоює, як все незрозуміле. При перших її звуках він напружується, ніби очікуючи від чужих слів небезпеку для себе. Довго ще вони будуть говорити нею. Бо ось напевно й дарунок для нього, а вони ще балакають-розмовляють!

А пакунок усе більше притягує хлопцеву увагу, серце починає битися швидше від розглядування... Пакунок довгий на одному кінці щось грубе, а на другому — ніби палічка... Скоршеб! І тільки кінчають жінки говорити, як Ніно вже помагає тітці розв'язувати мотузки, розгортати папір.

Дівчина робить це помалу й з усмішкою підводить очі на Ніна; вона ніби навмисне затує розгортання, щоб подразнити хлопця. Та й довгі коси заважають їй, вона му-сить відкидати їх за плечі, й це затує її роботу. Нетерплячими руками помагає їй, посапуючи Ніно, й ось обявляється тонка палічка, помальована гнідою фарбою, а далі... падає великий кусень паперу, й перед хлопцем — коняча голова! Велика, роскішна, деревляна голова!

Ах, якаж вона прекрасна! Жива, справді жива! Вона потягнена м'якою шкірою з волоссям, очі з барвеного скла блищать як живі, гніда грива з підстриженого волосіння рівенько стоїть на крутій шиї, з пащеки звисає ремінець... Ах! На палічку треба сісти верхи, просунувши її між ноги, ремінець в руку... Ах, Ніно не чекав ніколи такої краси й досконалости! А грива! а ремінець! а очі! Ні, це значно гарніше, ніж ті забавкові пароплави або паротяги, що з них найбільша користь — це колеса та шрубки.

Хлопець не знає, як висловити своє захоплення. Він тільки стоїть і гладить коневу гриву... Та цяж бабуня дійсно прекрасна... й тітка теж. Хлопець так опанований своєю радістю, що навіть забув про присутність тітки.

— Ну, подобається тобі коник, Нінцю?.. — питає дівчина.

— Дуже, — тільки й може відповісти зачарований хлопець.

— А щож ти будеш з ним робити?—допитується тітка, сміючись.

Від такого запитання хлопець враз приходить до себе. Він підносить голову й бачить, що тітка розглядає його як якесь диво. Чи вона вважає його за справді вже такого малого, що й не знає навіщо йому здасться кінь? Ні, просто „баба“. Бо тільки „баба“ може запитатися про таку самозрозумілу річ. Навіть і відповідати не треба! І тітка тратить у хлопцевих очах увесь свій авторитет. Ні, подумати тільки! Вона не знає, що він буде робити з конем, з цим прекрасним конем? Ах, як биж сміялися хлопці, почувши таке за-

питання! Але нарешті він рішає знизити свою „мужеську“ величність до пояснень „бабі“ й чемно відповідає:

— Я буду на нім їздити!

— А якже ти будеш їздити?

— Що це за допитування, — думає хлопець. Що та як... Він теж не малий уже, щоб не знати таких простих річей. Ну, але тітка дійсно може й не знати.

— Ось так я буду їздити! — раптово підскакує він, перекидає ногу через палічку й високо підтягує конячу голову. Ах, як це справді гарно! Він аж не стримується, щоб не гукнути: гоп, конячко! Але що це? Тітка аж хапається за стіл, так сміється. Малий шаріється, бо не розуміє, чого ця, ця... (він шукає епітету й ураз знаходить його, зирнувши на коси) хвостата сміється.

А дівчина сміється далі. Їй кумедно дивитися на цього хлопчину з його переходами від захоплення до поважності, від природньої дитячости до надприродньої для нього інтонації й виразів дорослої людини. Вона не мала братів і тепер їй цей малий „мужчина“ здається якоюсь підробкою дорослої людини. Кумедною й веселою. А як він говорить, як смішно вимовляє „хлопські“ слова на російський спосіб, або змішує їх до купи. І дівчина аж угинається, так сміється й її коси метуть підлогу.

— Ха-ха-ха! Як ти кажеш? як? Конячка? конячка?*) Ха-ха-ха!

Цього вже Ніно витерпіти не може. Мало того, що це „хвостате“ сотворіння морочило йому голову дурними питаннями, але воно ще й висміює його. Але чому? Хіба не можна сказати „конячка“? Щож тут поганого. Він хвильку стоїть у нерішучості, потім відважно підтягує ремінець загнuzданого коня, гальопом підлітає до дверей, на мент зупиняється, обертається й кидає здивованій, почервонілій од сміху дівчині:

— А ти, ти... хвостата, хвостата!

І тимже прудким гальопом виринає з сіней на подвір'я, через фіртку на вулицю й уже на площі чути його дзвінкий голос:

— Вйо, конячко! гоп, гоп!

(докінч. буде).

*) По російськи має бути „лашадка“.